

WSTĘP
DO FIZYKI
JADRA
ATOMOWEGO
Wykład – 9

Wiedza i Życie

IV ROK FIZYKI - semestr zimowy
Janusz Braziewicz - Zakład Fizyki Medycznej IF AŚ

Siły jądrowe

działające pomiędzy poszczególnymi nukleonami

Własności:

- klasyczne oddziaływania nie mogą wyjaśnić sił wiążących nukleony w jądra - są zbyt słabe
- żaden rodzaj nukleonów nie jest uprzywilejowany -
- są ładunkowo-symetryczne, tzn. że siły te są niezależne od ładunku p-p=n-n=n-p
- są krótkozasięgowe: ($\sim 10^{-13}$ cm)
- mają własności wysycania
- ogólnie podlegają nim hadrony i czasami takie oddziaływania nazywa się hadronowym

Teoria sił jądrowych

Założenia:

- siły jądrowe są dobrze przedstawione przez oddziaływania pomiędzy dwoma nukleonami
- oddziaływania te opisuje pewien potencjał spełniający warunki symetrii i niezmienniczości

szukanie formy tego potencjału

- **kierunek fenomenologiczny** - szukamy takiej formy, która dobrze odtwarza dane eksperymentalne
- **kierunek teorii pola** - staramy się znaleźć bardziej fundamentalne wyjaśnienie sił jądrowych, zakładając, że oddziaływanie pomiędzy nukleonami następuje za pośrednictwem pola sił

Oddziaływanie jądrowe w układzie nukleon-nukleon

D najprostszy układ dwunukleonowy.

Jego własności:

masa = 2.01410222 u

energia wiązania = -2.22464 MeV

spin = 1

moment kwadrupolowy = $2.86 \cdot 10^{-27} \text{ cm}^2$

moment magnetyczny $\mu = 0.857393$

$$\sum_{p,n} \mu = 0.87975$$

spiny p i n równoległe

D w stanie podstawowym jest w stanie ${}^3S_1$ lub ${}^3D_1$

mały - niewielka deformacja jądra

- masa = 2.01410222 u – można ją wyznaczyć metodami spektroskopii masowej
- energia wiązania = -2.22464 MeV – można ją wyznaczyć w sposób bezpośredni, np. przez pomiar energii koniecznej do zajścia reakcji fotorozszczepienia $D+\gamma\rightarrow n+p$ lub poprzez pomiar energii promieniowania γ towarzyszącego reakcjom wychwytu (promieniowanie to występuje powszechnie w otoczeniu reaktorów jądrowych)
- spin = 1- wynika z obserwacji struktury nadsubtelnej
- moment magnetyczny $\mu = 0.857393$ – można wyznaczyć metodami rezonansu jądrowego. Suma momentów magnetycznych wynosiłaby 0.87975
- bardzo mały moment kwadrupolowy = $2.86 \cdot 10^{-27}$ cm² – wyznaczony na podstawie odchyień rzeczywistej zależności zeemanowskiego rozszczepienia linii struktury nadsubtelnej od natężenia pola magnetycznego w stosunku do zależności oczekiwanej w przypadku układu o symetrii kulistej

ważne wnioski odnośnie natury siły p-n wynikające z przedstawionych własności

- ponieważ spin D wynosi 1, spiny protonu i neutronu muszą być równoległe, czyli składać się w stan trypletowy
- ponieważ moment magnetyczny D jest bliski sumie momentów p i n, jego wielkość daje się w pierwszym przybliżeniu zrozumieć bez uwzględniania przyczynku pochodzącego od orbitalnego momentu pędu. Znaczy to, że D w stanie podstawowym znajduje się zasadniczo w stanie $^3S_1$ (symbolika spektroskopii atomowej $^{2S+1}L_I$)
- Promień D wynosi $R=4.3$ fm i jego powierzchnia $600 \cdot 10^{-27}$ cm² i jest dużo większa od wartości elektrycznego momentu kwadrupolowego, co oznacza że kształt D jest niewiele różny od kulistego, więc może być opisany przez potencjał centralny

ważne wnioski odnośnie natury siły p-n wynikające z przedstawionych własności

- mały moment kwadrupolowy oznacza jednak pewną deformację deuteronu
- jednym naturalnym kierunkiem w deuteronie jest kierunek jego spinu, więc deformacja musi pochodzić od tej części oddziaływania, która zależy od spinu cząstek i to w taki sposób, że oddziaływanie to odbija się na radialnej składowej funkcji falowej – czyli istnieje niewielki przyczynek pochodzący od siły niecentralnej
- działanie siły niecentralnej sprawia, że do stanu podstawowego dodaje się pewien niewielki przyczynek stanu o większej wartości momentu pędu
- z zasady zachowania parzystości wynika, że deuteron może zawierać domieszkę stanu ${}^3D_1$

Funkcja falowa deuteronu może być przedstawiona jako

$$\Psi = \alpha_0 \Psi({}^3S_1) + \alpha_2 \Psi({}^3D_1), \quad |\alpha_0|^2 = 0.96, \quad |\alpha_2|^2 = 0.04$$

Zaniedbując stan ${}^3D_1$

(zaniedbując niecentralną część potencjału)

otrzymamy

$$\frac{\partial^2 u}{\partial r^2} + \frac{2\mu}{\hbar^2} [E - V(r)]u(r) = 0, \quad \text{gdzie } u(r) = r\Psi(r), \quad \frac{1}{\mu} = \frac{1}{m_p} + \frac{1}{m_n}$$

$E = -B = 2.2$ MeV jest energią wiązania

Warunki brzegowe dla $u(r) = 0$ dla $r=0$ i $r=\infty$

rozwiązaniem jest

$$u_1 = A_1 \sin k_1 R, \quad k_1 = \frac{1}{\eta} \sqrt{m(E - V)}$$

dla $r < R_0$

$$u_2 = A_2 e^{-r/R}, \quad k_2 = \frac{i}{\eta} \sqrt{mB}, \quad R = \eta / \sqrt{mB}$$

dla $r \geq R_0$

warunek ciągłości dla rozwiązań i pochodnych w $r=R_0$ daje związek między głębokością i promieniem R_0 studni potencjału

$$k_1 \operatorname{ctg} k_1 R_0 = - \frac{1}{R}$$

$$\operatorname{ctg} \left[\frac{m(V_0 - B)R_0^2}{\eta^2} \right] = - \left[\frac{B}{V_0 - B} \right]^{1/2}$$

przyjmując $R_0=1.4$ fm i $B=2.2$ MeV

otrzymamy $V_0 \sim 50$ MeV

dla $V_0 \gg B$ równanie $\text{ctg} \left[\frac{m(V_0 - B)R_0^2}{\eta^2} \right] = - \left[\frac{B}{V_0 - B} \right]^{1/2}$ przybiera postać

$$\left(\frac{\pi}{2} \right)^2 = \frac{mV_0R_0^2}{\eta^2}, \quad V_0 = \left(\frac{\pi}{2} \right)^2 \frac{\eta^2}{mR_0^2}, \quad V_0 \approx \frac{100}{R_0^2}$$

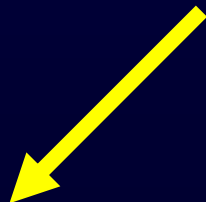
im krótszy jest zasięg potencjału tym większa musi być jego głębokość

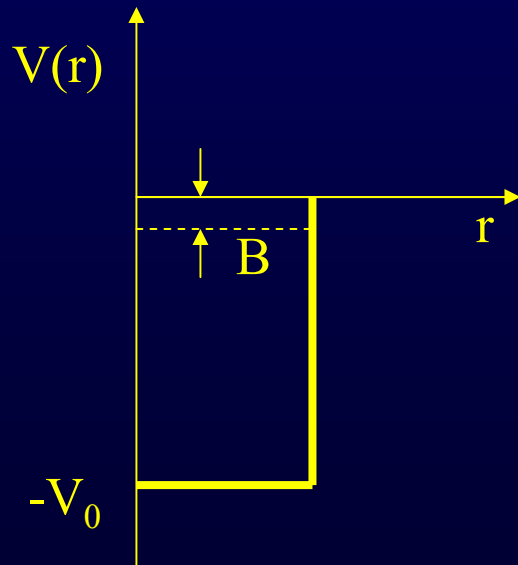
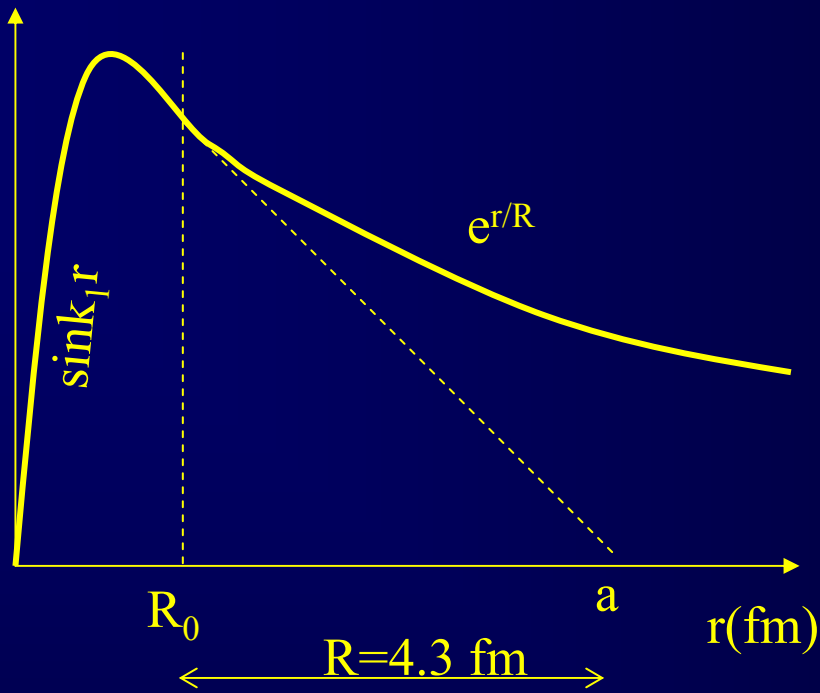
Jak wynika z

$$u_2 = A_2 e^{-r/R}, \quad k^2 = \frac{i}{\eta} \sqrt{mB}, \quad R = \eta / \sqrt{mB} \quad \text{dla } r \geq R_0$$

amplituda funkcji falowej maleje dla $r=R$ o czynnik $1/e$.
Dlatego R nazywa się promieniem deuteronu i dla energii wiązania 2.2 MeV otrzymujemy $R=4.3 \text{ fm}$ czyli więcej niż zasięg sił jądrowych

Przebieg funkcji $u(r)$. Wewnątrz R_0 wzrasta jak funkcja sinus i maleje wykładniczo na zewnątrz

Przebieg funkcji $u(r)$. Wewnątrz R_0 wzrasta jak funkcja sinus i maleje wykładniczo na zewnątrz

- gęstość prawdopodobieństwa, że odległość między p i n wynosi r jest $\sim$ do $|u(r)|^2/r^2$
- po unormowaniu funkcji falowej okazuje się, że całka po obszarze zewnętrznym $r > R_0$ ma wartość większą niż całka po obszarze wewnętrznym $r < R_0$
- przy wszystkich rozsądnych założeniach co do wartości R_0 otrzymujemy, że odległość między protonem i neutronem jest przez większą część czasu większa od zasięgu sił R_0 . Ma to swoje odbicie w małej wartości energii wiązania 1.1 MeV/A.

wnioski pozostają niezmiennie, gdy wstawimy bardziej realistyczną formę potencjału:

- wykładniczy

$$V(r) = -V_o e^{-r/R_o}$$

- gaussowski

$$V(r) = -V_o e^{-r^2/R_o^2}$$

- Yukawy

$$V(r) = -V_o \frac{r}{R_o} e^{-r/R_o}$$

Rozpraszanie nukleon-nukleon

Zależność sił jądrowych od spinu

- nie istnienie singletowego stanu związanego deuteronu wskazuje na zależność siły działającej między p i n od spinu
- dokładniejsze informacje dostarcza rozpraszanie neutron-proton przy małych energiach
- takie rozpraszanie to przypadek rozpraszania czystych fal s – rozpraszanie jest wówczas izotropowe i wystarcza podanie całkowitego przekroju czynnego

$$\sigma_0 = 4\pi\Delta^2 \sin^2 \delta_0 = 4\pi|f_0|^2$$

- gdy energia neutronów jest wystarczająco mała to przekrój czynny jest dany przez kwadrat długości rozpraszania

$$\sigma_0 = 4\pi a^2$$

- długość rozpraszania łatwo wyznaczyć z rozwiązania

$$u_2 = A_2 e^{-r/R}, \quad k_2 = \frac{i}{\eta} \sqrt{mB}, \quad R = \eta / \sqrt{mB}$$

dla $r \geq R_0$

w punkcie R_0 należy wykreślić styczną do funkcji falowej o nachyleniu $(du_2/dr)_{r=R_0}$ i wyznaczyć jej punkt przecięcia z osią r .

- dla najbardziej realistycznego potencjału Youkawy wartość σ_0 nie przekracza 9 b
- odpowiednie eksperymenty dają wartość $\sigma_0 = 20.3$ b

wytłumaczenie rozbieżności podane przez Wignera

- w D oba spiny ustawione są równoległe
- w pomiarach niespolaryzowanych neutronów możliwe równoległe i antyrównoległe ustawienia
- przy rozpraszaniu istnieją więc trzy możliwe stany trypletowe z wagą statystyczną $\frac{3}{4}$ i jeden stan singletowy z wagą $\frac{1}{4}$
- jeśli siły jądrowe zależą od spinu, to potencjał rozpraszania, a tym samym przekrój czynny, są dla obu procesów różne
- należy więc zapisać, że

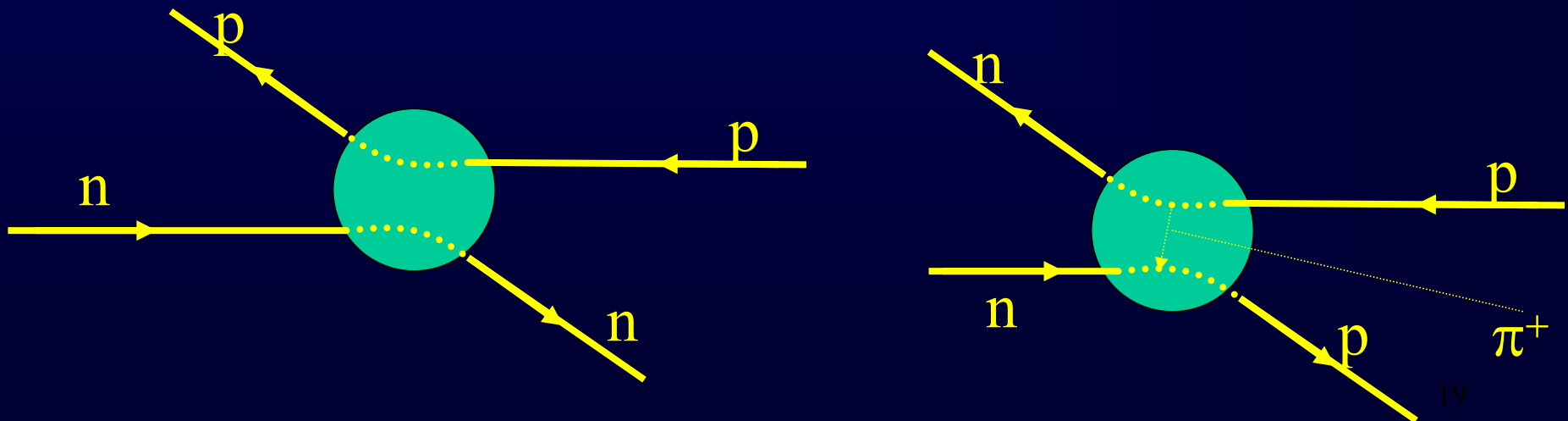
$$\sigma_0 = \frac{3}{4}\sigma_t + \frac{1}{4}\sigma_s = 20.3 \text{ b}$$

- przekrój σ_s otrzymamy ze zmierzonego σ_0 po podstawieniu na σ_t wartości obliczonej dla potencjału deuteronu, tj. $\sigma_t = 4.4\text{b}$
- otrzymujemy $\sigma_s = 68\text{b}$ – zasadniczy wkład pochodzi od stanów singletowych, nie realizowanych w deuteronie

- istotny wynik
- siła działająca pomiędzy protonem i neutronem zależy od wzajemnej orientacji ich spinów
- siła ta ma tę własność, że tworzy stan związany tylko przy spinach równoległych
- mała wartość momentu kwadrupolowego deuteronu świadczy o zasadniczo centralnym charakterze tej siły, mamy do czynienia z siłą centralną zależną od spinu
- oddziaływanie takie jest całkowicie odmienne od oddziaływania dipol-dipol i nie ma odpowiednika ani w fizyce klasycznej ani w fizyce atomowej

- ten wynik eksperymentalny nic nie mówi o szczegółowym przebiegu potencjału
- dodatkowych informacji udzieli rozpraszanie neutronów o krótszych falach

rozpraszanie neutronów o krótszych falach

- wchodzą wówczas w grę duże wartości momentów pędu i rozpraszanie przestaje być izotropowe
- analiza rozpraszania w przybliżeniu Borna wykazuje, że w przypadku prostokątnego potencjału większość cząstek jest rozpraszana w przód
- eksperymentalne rozkłady kątowe dla rozpraszanych neutronów na protonach w tym zakresie energii wykazują, że natężenie cząstek rozproszonych w tył silnie wzrasta z kątem rozproszenia.
- zjawisko to można wytłumaczyć tym, że oddziaływanie jest związane z wymianą mezonu π

Zależność sił jądrowych od ładunku

- czy dla rozproszeń n-n, p-p można stosować ten sam potencjał co dla rozproszeń n-p?
- w przypadku rozproszeń n-n i p-p mamy do czynienia z rozpraszaniem cząstek identycznych
- w wyrażeniu na przekrój czynny występują wówczas dodatkowe wyrazy charakterystyczne dla rozpraszania identycznych fermionów
- w przypadku rozpraszania protonów, do amplitudy rozpraszania sił jądrowych dodaje się ponadto amplituda rozpraszania kulombowskiego
- analiza obserwowanych wartości przekrojów czynnych uwzględniająca oba te efekty daje w przybliżeniu takie same wyniki dla wszystkich trzech możliwych kombinacji nukleonów

jednoznacznie

- przekrój czynny na rozpraszania nie zależy od ładunku nukleonów
- siły jądrowe są niezależne od ładunku elektrycznego

- z punktu widzenia zasady Pauliego proton i neutron nie są cząstkami identycznymi
- siły jądrowe działające między obiema cząstkami nie uległyby zmianie, gdybyśmy wyłączyli oddziaływanie kulombowskie i z tego punktu widzenia są cząstkami identycznymi

- proton i neutron są tu cząstkami rozróżnialnymi poprzez składową nowego wektora – izospinu – mającego wszelkie matematyczne własności momentu pędu, ale określonego w abstrakcyjnej przestrzeni izospinowej
- pojęcie izospinu odgrywa bardzo ważną rolę w fizyce cząstek elementarnych – u podstaw jego koncepcji leży możliwość bezpośredniego zastosowania do jego opisu formalizmu matematycznego stosowanego w przypadku zwykłego spinu

Siły jądrowe

Ich cechy wynikające z obserwacji to:

- istnieje siła centralna
- istnieje siła centralna zależna od spinu
- istnieje siła niecentralna
  - siły jądrowe są z dobrym przybliżeniem niezależne od ładunku

Jaki jest kształt siły działającej między dwoma nukleonami?

Jaki jest kształt siły działającej między dwoma nukleonami?

Eisenbud i Wigner założyli:

- niezmienniczość względem przesunięcia
- niezmienniczość względem transformacji Galileusza
- niezmienniczość względem obrotu
- niezmienniczość względem wymiany cząstek
- symetrię ładunkową
- co najwyżej liniowa zależność od pędu p

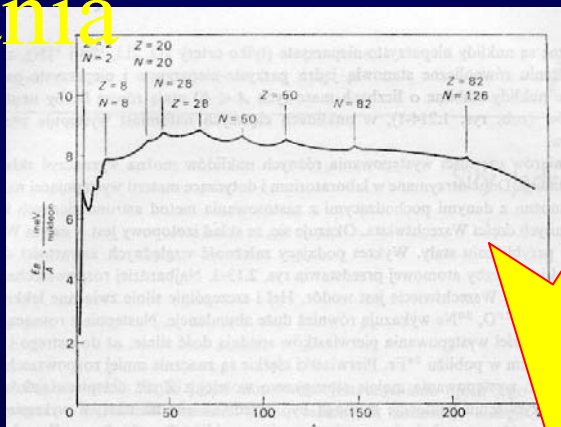

Liczby magiczne

2 8 20 28 50 82 126

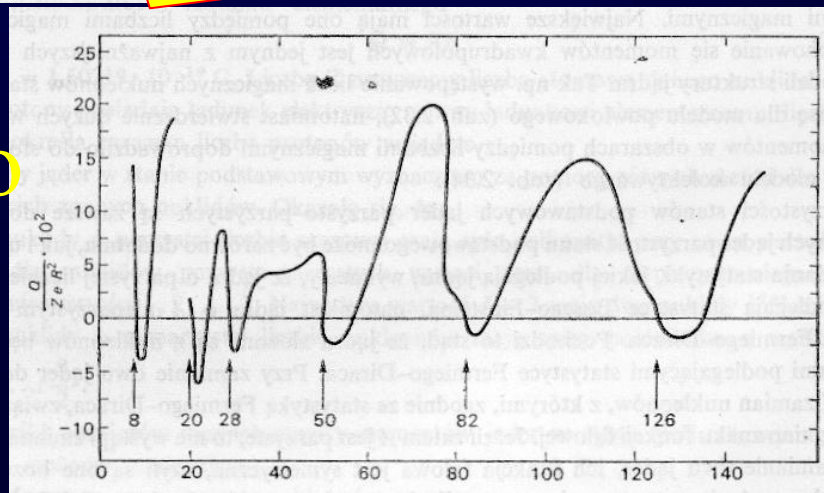
tu:

- duża energia wiązania

Wyjaśnia

- zerowa wartość kwadrupolowego momentu elektrycznego

Model powłokowy jądra

to model struktury jądra

Założenie:

poszczególne nukleony poruszają się niezależnie w uśrednionym na wszystkie oddziaływania **statycznym i sferycznie symetrycznym** potencjale.

Zadanie:

znaleźć układ poziomów energetycznych i pokazać, że mamy tu strukturę powłokową.

Rozkład poziomów zależy od kształtu potencjału,

a ten winien być zbliżony do

rozkładu materii w jądrze,

czyli

$$V(r) = V_0 \frac{1}{1 + e^{\frac{r-R}{a}}}$$

dodatkowo dla protonów uśredniony **potencjał**

kulombowski

$$V_c(r) =$$

$$Ze^2 / r$$

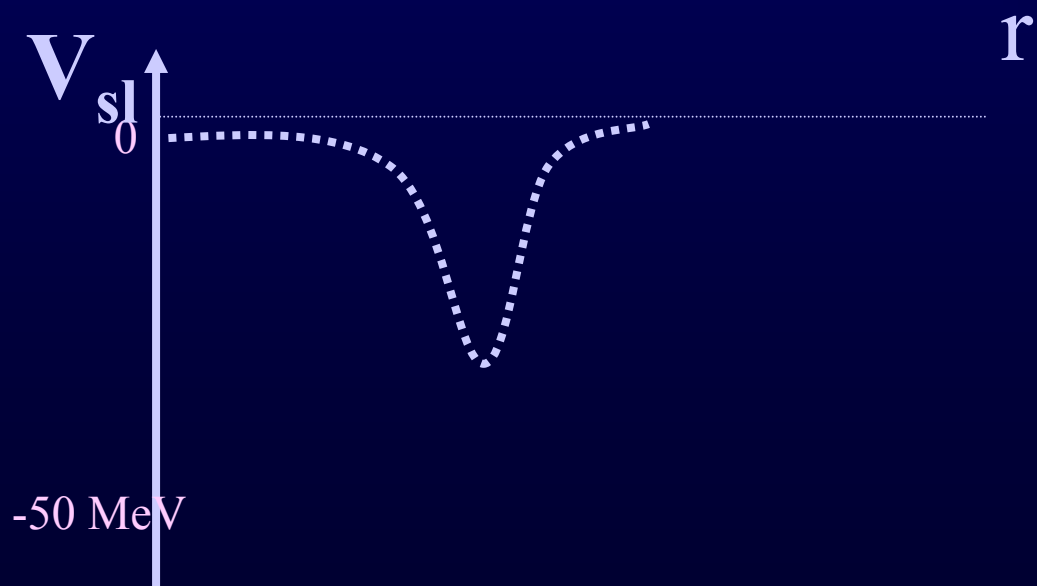
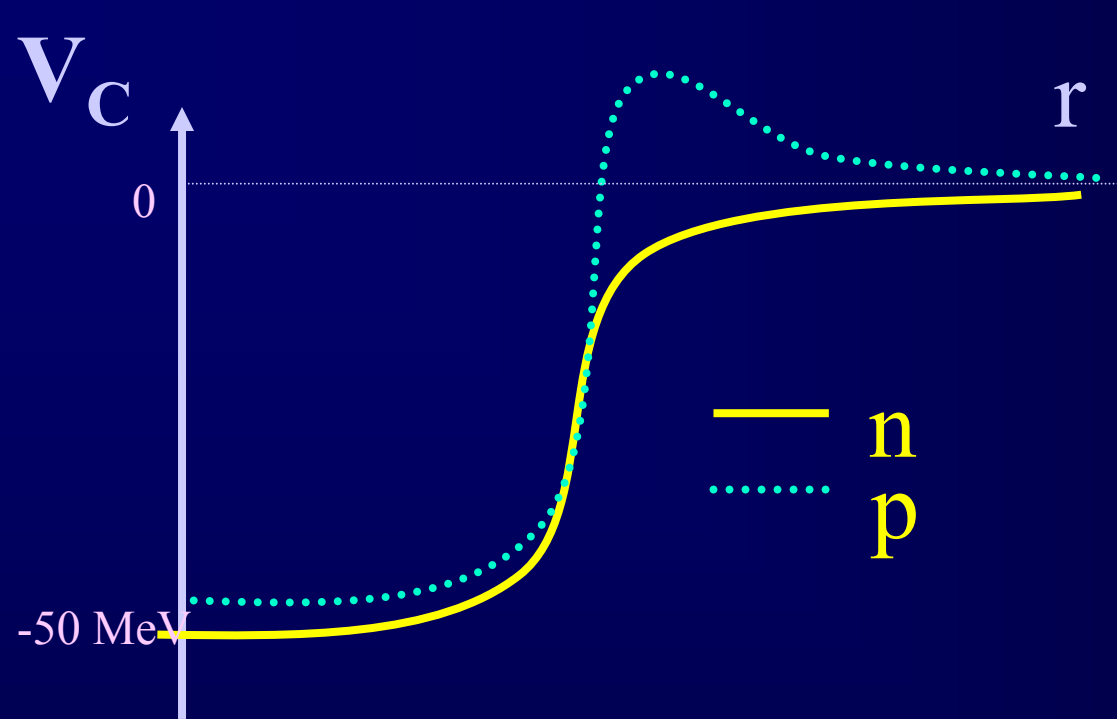
dla $r > R_c$ - na zewnątrz

$$\frac{Ze^2}{2R_c} \left[3 - \left(\frac{r}{R_c} \right) \right]$$

dla $r < R_c$ - wewnątrz

i dla części centralnej **potencjał**
oddziaływania spin-orbita

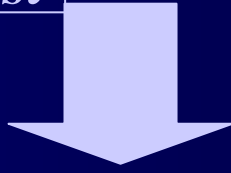
$$V_{sl}(r) = -\lambda \frac{1}{r} \left(\frac{dV(r)}{dr} \right) \mathbf{l} \cdot \mathbf{s}$$

Mając potencjał możemy rozwiązać
równanie Schrödingera

$$\left[-\frac{\hbar^2}{2m} \nabla^2 + V(r) + V_C(r) + V_{sl}(r) \right] \Psi(r) = E \Psi(r)$$

jeśli pominiemy V_{sl}

Rozwiązanie daje **stany energetyczne** opisywane :

- **radialną** liczbą kwantową

$$r = 1, 2, 3, \dots$$

- liczbą kwantową **orbitalnego momentu pędu**

$$l = 0, 1, 2, \dots$$

obsadzone $2(2l+1)$ nukleonów

- przy czym poziomy mają tę samą wartość

głównej liczby kwantowej **$n = l + r$**

		...	70,	112
2	p	—————	6	40
1	f	—————	14	

2	s	—————	2	20
1	d	—————	10	

1	p	—————	6	8
---	---	-------	---	----------

1	s	—————	2	2
---	---	-------	---	----------

r l

tylko trzy liczby
magiczne
poprawnie
opisywane

oznaczenia zapożyczone
ze spektroskopii

N_1 ΣN_1

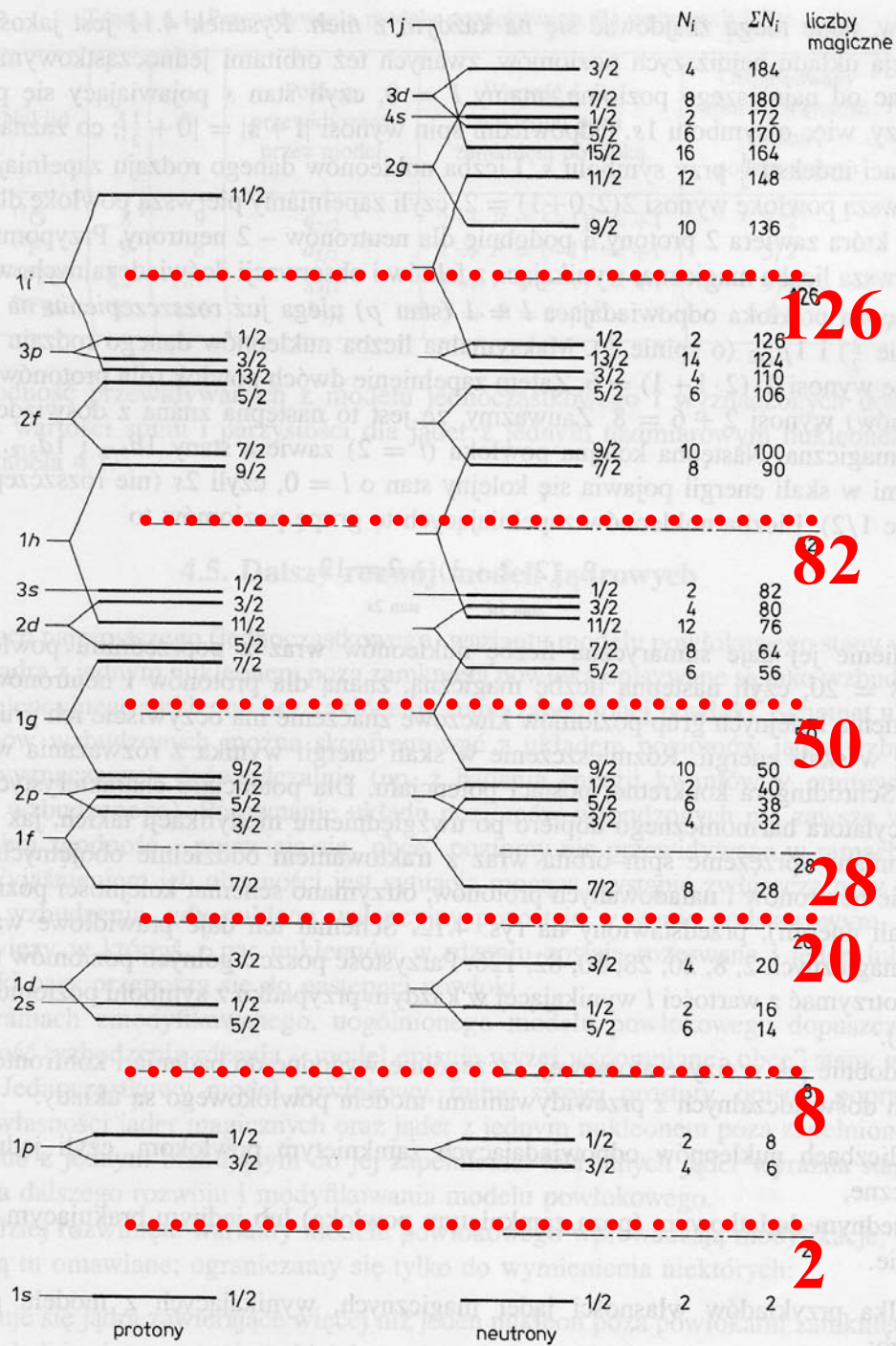

jeśli uwzględnimy V_{sl}

każdy ze stanów o określonym l
rozpadnie się na dwa poziomy o różnych
wartościach energii i całkowitego
momentu pędu $j=l+s$

1	g		10	50	$1g_{7/2}$ $1g_{9/2}$ $2p_{1/2}$
2	p		6		$1f_{5/2}$ $2p_{3/2}$
1	f		4		$1f_{7/2}$
			8	28	
			4	20	$1d_{3/2}$
1	d		2		$2s_{1/2}$ $1d_{5/2}$
2	s		6		
			2	8	$1p_{1/2}$ $1p_{3/2}$
			4		
1	s		2	2	$1s_{1/2}$
			N_j	ΣN_j	

otrzymujemy
powłoki

Model powłokowy z uwzględnieniem oddziaływania spin-orbita dobrze tłumaczy liczby magiczne

dla dużej liczby nukleonów walencyjnych nie wyjaśnia jednak poprawnie struktury poziomów wzbudzonych.

Modele jądra oparte na modelu powłokowym

- model jednocząstkowy**
- model jednocząstkowy o wielu nukleonach poza zapełnioną orbitą**
- model niezależnych cząstek**

- model powłokowy z potencjałem symetrycznym nadaje się dobrze do opisu jąder z całkowicie lub prawie całkowicie wypełnionymi powłokami nukleonowymi
- dla dużej liczby nukleonów poza powłoką zapełnioną stany nukleonów walencyjnych są w dużym stopniu określone przez oddziaływania resztkowe – tu model powłokowy nie pozwala na wyjaśnienie struktury poziomów wzbudzonych

- w widmach wzbudzenia pojawiają się pewne prawidłowości, świadczące że stany wzbudzone są związane ze skorelowanymi ruchami kolektywnymi wszystkich nukleonów
- za korelację ruchów odpowiedzialna jest długozasięgowa składowa sił jądrowych

Model kolektywny jądra

Założenie:

- wypełnione powłoki tworzą ‘rdzeń’
- nukleony zewnętrzne ‘walencyjne’ wnoszą tylko przyczynek do średniego potencjału
- **oddziaływania ‘resztkowe’** między nukleonami walencyjnymi określają energie stanów
- przy dużej liczbie nukleonów walencyjnych pojawić się mogą **korelacje** prowadzące do **ruchów kolektywnych** odpowiedzialnych za zmiany kształtu jądra

Jedyny kolektywny ruch nukleonów możliwy w jądrze sferycznie symetrycznym odpowiada oscylacjom powierzchniowym.

Jeżeli jądro wyobrazimy sobie jako kroplę cieczy, to oscylacje będą odpowiadały niewielkim elastycznym odkształceniom kropli od kulistego kształtu równowagi.

znowu analogia do kropli cieczy

powierzchnia drgającej kropli
opisana jest przez

$$R(\vartheta, \varphi) = R_o \left[1 + \sum_{\lambda, \mu} a_{\lambda, \mu} Y_l^\mu(\vartheta, \varphi) \right]$$

Y_l^μ - funkcja sferyczna

R_o - średni promień kuli
równoważnej

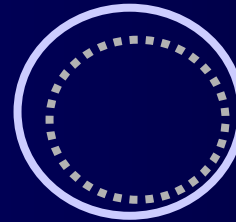
$a_{\lambda, \mu}$ - parametry deformacji

λ - rząd deformacji

rząd deformacji:

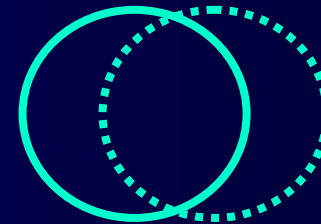
$\lambda=0$ kształt kulisty

deformacja monopolowa

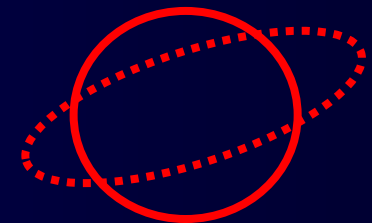
$\lambda=1$ ruch translacyjny

deformacja dipolowa

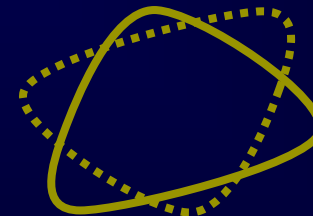
$\lambda=2$ oscylacje kwadrupolowe

deformacja kwadrupolowa

$\lambda=3$ oscylacje oktupolowe

deformacja oktupolowa

dla $\lambda=2$ $\mu = -2, -1, 0, +1, +2$

mamy 5 niezależnych
form oscylacji

Każdemu odpowiada **energia oscylacyjna**

$$H_{osc} = \frac{1}{2} B_{\lambda} \left| \dot{a}_{\lambda, \mu} \right|^2 + \frac{1}{2} C_{\lambda} \left| a_{\lambda, \mu} \right|^2$$

B_{λ} - masa bezwładna

C_{λ} - siła elastyczna

$\omega_{\lambda} = \sqrt{C_{\lambda} / B_{\lambda}}$ - częstość drgań

$\eta \omega_{\lambda}$ - energia drgań

oscylacje są więc eksperymentalnie obserwowane poprzez rejestrację sekwencji wzbudzonych poziomów o odpowiadającej im energii, spinie 2 i parzystości „+”.

$$(-1)^\lambda$$

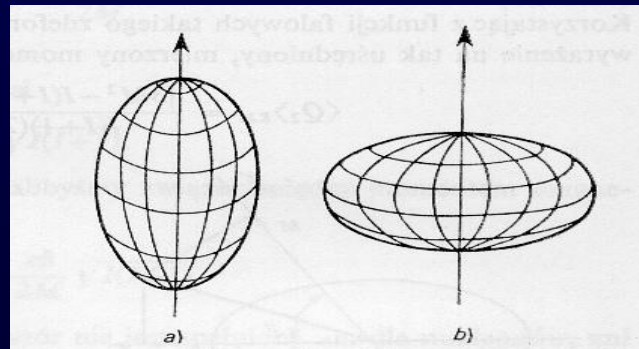
⁷⁶Se

- w miarę zwiększania liczby nukleonów walencyjnych jądro wskutek działania sił pairingu zachowuje kształt kulisty, lecz staje się bardziej podatne na odkształcenia.

- przy dostatecznie dużej ich liczbie obserwujemy trwałą deformację jądra.
- posiada ono na ogół symetrię osiową i opisuje się go zwykle jak elipsoidę obrotową o półosiach a i b

$$R = 1/2(a+b) \quad \Delta R = a-b$$

parametr deformacji $\beta = \Delta R/R$

$$\beta > 0$$

$$\beta < 0$$

- zdeformowane jądro wykonuje **kolektywne ruchy rotacyjne**
- są one znacznie wolniejsze od ruchów nukleonów i dlatego uzyskujemy rotację jądra z zachowaniem jego wewnętrznej struktury

Z rotacją związana jest energia, która klasycznie ma postać

$$E = K^2 / 2J$$

gdzie K -kręt, J -moment bezwładności wirującej bryły

kwantowo $K^2 = \eta^2 I(I + 1)$

$$E_I = \frac{\eta^2}{2J} I(I + 1)$$

$$I = 0, 2, 4, 6, 8$$

$$E_2:E_4:E_6:E_8:\dots=3:10:21:36:\dots$$

Eksperymentalne widmo ^{170}Hf

eksperymentalnie - J mniejsze
od momentu bezwładności
ciała sztywnego
odpowiadającego danemu
jądru

rotacja związana jest ze
stosunkowo złożonymi
ruchami nukleonów

